

perifèria

Número 14, junio 2011

www.periferia.name***I així es va tancar el cercle.*¹**

Jordi Tomàs

Investigador al Centro de Estudos Africanos (ISCTE-IUL, Lisboa)²**Lluís Mallart i Guimerà (2011) *Cara o creu. Imatges i paraules d'un joc d'atzar africà*. Barcelona: Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural.**

Aquest llibre és una història d'amor que va néixer fa mig segle: Lluís Mallart va començar a interessar-se pel joc de l'abia a principis dels '60, quan va desembarcar en terres evuzok. Uns anys després va proposar a la seva directora Denis Paulme de fer-ne una tesi doctoral, però ella li va recomanar que continués les seves investigacions sobre medicina i bruixeria. Mallart va fer-li cas però no es va treure del cap aquell joc d'atzar africà. Temps després, ja a Catalunya, va publicar-ne dos articles, i finalment, va acabar escrivint el llibre que avui ens ocupa.

Cara o creu. Imatges i paraules d'un joc d'atzar africà és una obra que aconsegueix totes les virtuts de l'estil mallartià: rigorós, complet, profund, ben estructurat, ben argumentat, amè i humil. I amb un deix d' "ironia antropològica" que ja li hem llegit en altres obres. Recordem, ara que ve a tomb, que precisament va ser la seva directora Denise Paulme que deia que "L'Etnologia és una escola d'humilitat". El seu deixeble no ha oblidat aquest consell tan encertat.

L'objectiu central del llibre és endinsar-nos en l'abia, un joc d'atzar practicat pels beti -i per tant els evuzok-, així com per altres pobles de la regió, com els vute, els

---

¹ Aquesta ressenya serà publicada en *Quaderns* de l'ICA. Agraïm a l'autor i a *Quaderns* el permís per difondre-la en la nostra revista.

² Doctor en Antropologia Social i Cultural per la UAB (2005). Treballa sobre Àfrica Negra des de 1994, on ha fet treball de camp a Benín, Guinea Bissau i, sobretot, Senegal.

perifèria

Número 14, junio 2011

www.periferia.name

gbaya o els makaa. Resumint, el procediment del joc era el següent: cada jugador posava en un sac comú una peça d'abia -una grana (generalment amb una de les dues cares gravades) que prové d'un arbre que els científics occidentals anomenen *Autranella Congolensis*- i un jutge llençava, des del sac, les fitxes a terra. Guanyava aquell que es quedava en minoria segons com queien les peces a terra, en cara o en creu (en llengua dels evuzok, en esquena o ventre). Si els jugadors eren en nombre parell i es treien igual quantitat de peces en cara i en creu hi havia un sistema de desempat a través d'unes peces de carbassa. El joc, en el qual s'apostaven diners, despertava passions espectaculars entre els evuzok, fins al punt que hi havia jugadors que s'hi jugaven la pròpia llibertat, i si perdien, podien acabar convertint-se en esclaus dels vencedors. Poca broma.

Però l'autor no s'interessa de forma central per la dinàmica del joc en sí, sinó, sobretot, per les peces d'abia i els dibuixos que els artistes locals, avui anònims, hi van fer. Cal remarcar que quan Mallart va arribar al Camerun aquell joc ja no es practicava. Això sí, al Camerun les referències al joc de l'abia i a les seves peces eren per tot arreu: a segells, a noms de cinema i de revistes, a joies, teles... Però ja no hi jugava ningú: el joc havia estat prohibit per les autoritats colonials. En una conversa amb en Ramon Sarró, bon amic d'en Lluís, vam estar d'acord en que l'antropòleg sempre fa tard. En aquest cas l'antropòleg va fer tard però no tant: en Mallart va poder recollir una ingent quantitat d'informació dels seus amics evuzok, especialment les divises que es cantaven quan un jugador guanyava. I això és fonamental: va aconseguir recollir el context etnogràfic d'unes peces que, sinó fos pel llibre de'n Lluís, i pels articles de tres o quatre científics més, avui serien interpretades simplement des del seu vessant artístic, perdent-nos així la part més sucosa -que per a mi és l'etnogràfica- d'aquest joc avui desaparegut. Dit d'una altra manera, sense les divises cantades, com diu l'autor, avui veuríem aquelles peces i seria com si veiéssim el televisor sense volum. I, per tant, no entendríem res. En canvi, amb tot el material recollit per l'autor, podem entendre que aquell joc era, com remarca en Mallart, una forma de literatura audiovisual.

A més a més de ser una forma de literatura, un element que assenyala l'autor en aquest llibre, i que ja havia explicat en les dues publicacions anteriors, és el fet que

perifèria

Número 14, junio 2011

www.periferia.name

aquest joc permet "jugar amb l'infinit". L'abia, a diferència de molts dels jocs de taula de casa nostra, no és un joc tancat ni les peces impliquen un ordre jeràrquic. És l'atzar i només l'atzar el que decideix el vencedor. I, encara que ens pugui semblar el contrari, en molts dels jocs de casa nostra el que mana no és l'atzar, sinó una determinada jerarquia (això sí, en molts casos combinada amb l'atzar).

L'anàlisi dels gravats de les peces d'abia és d'allò més exhaustiu. L'autor ens ofereix més de cinc-centes imatges de gravats que va recollir al llarg dels anys a Camerun i a diversos museus, especialment alemanys (recordem que Camerun va ser colònia alemanya fins que Alemanya va perdre la I Guerra Mundial). La immensa varietat de temes que els beti i els seus veïns van gravar en aquelles granes fa que Mallart defineixi aquest joc com "una espècie d'*enciclopèdia* feta d'imatges esculpides en el tegument d'un fruit i acompanyades d'un 'text explicatiu' que els jugadors escampaven al vent, cridant i cantant, perquè el públic pogués captar-ne el sentit, perquè el sentit pogués romandre en la memòria col·lectiva d'aquest poble (funció mnemotècnica) i perquè la gent pogués aprendre a relacionar allò que ara nosaltres anomenaríem 'logotip' -però seria millor dir el pictograma- de cada ésser de l'univers, amb un principi de definició o de descripció transmès en forma de clau." (p. 169).

Al llarg de l'obra, l'autor va presentant i analitzant tots els elements vinculats a les peces d'abia, des de la concepció de les fitxes, fins a les divises que es cantaven quan els seus propietaris guanyaven. Així, ens parla de les granes; dels artistes que les treballaven; de l'estructura iconogràfica de les peces d'abia; de les diferents composicions (figuratives, emblemàtiques o al·legòriques), els diversos estils; les cantarelles o divises; i finalment, dedica la meitat del llibre -és a dir, 200 pàgines- a explicar-nos els temes, les formes i les respectives divises de centenars de fitxes, d'una manera tan meticulosa com suggeridora. Així, desfilen davant dels nostres ulls magnífiques reproduccions de fitxes on apareixen animals (antílops, búfals, elefants, lleopards, ocells, peixos, crustacis, varans...), vegetals, elements còsmics, objectes fabricats per l'home (instruments de música, armes, ornaments...) i escenes (de la vida quotidiana, de caça, mitjans de transport...). Tot això, per descomptat, amb una voluntat palesa de lligar aquest coneixement concret a

perifèria

Número 14, junio 2011

www.periferia.name

teories més generals, fomentant un debat sobre l'art, l'escriptura, l'etnocentrisme, els jocs..., i proporcionant-nos, a la vegada, incursions en l'art africà (pintures del Tassili N'Ajjer), i els sistemes gràfics africans (especialment el dogon i el minyanka), per ajudar-nos a reflexionar. Cal esmentar també un fet característic de l'obra mallartiana també present en aquesta obra: la seva claríssima voluntat pedagògica. Ens trobem davant d'un llibre que pot ser entès per tothom, i no només per una minoria de científics. I això es percep en el llenguatge emprat, en l'estil escollit, i en un element més: quan l'autor fa referència a algun fet o objecte beti just després hi posa una imatge: una estàtua, un instrument de música, una fotografia amb un evuzok treballant la fusta, armes, tambors, dibuixos de tatuatges... Fins i tot pentagrames amb la notació musical per a algunes divises.

És a dir que el llibre parla d'un joc que pot ser considerat com una literatura audiovisual però ell mateix (el llibre) és, en certa manera, una expressió d'aquesta literatura audiovisual (o lectovisual, si voleu).

Pel nostre gust i exigència etnogràfica el llibre és, com creiem que ha quedat palès, un regal esplèndid. Si, com és d'esperar en una ressenya, se'ns demana si hi ha crítiques a fer, direm que, és clar, tot és perfectible. Ens hauria agradat saber més sobre les característiques dels jugadors i sobre les dinàmiques socials, polítiques i econòmiques que tot aquest joc tant popular provocava en la població. Una filera de preguntes fan cua en la nostra ment per a ser resoltes: a partir de quina edat els evuzok jugaven a l'abia? Hi jugava tothom? Els caps de llinatge també? Hi jugaven les dones? Si ho feien, ho feien amb els homes, o en un context exclusivament femení? Els ancians també, o a partir d'una certa edat el joc deixava de ser practicat? Els infants hi jugaven sense apostes, en una variant infantil? Com s'aprenia a jugar, per simple observació? Hi havia mestres? I els jutges? Qui podia ser jutge? Hi havia jutgesses que controlaven jugadors homes i viceversa? El jutge tenia alguna característica vinculada a l'edat, al llinatge, a l'ofici, a algun rol religiós, a alguna iniciació, a la paternitat o la maternitat, a la història personal? El que avui era jutge demà podia jugar? Apart de la seva vessant estrictament econòmica, el joc es lligava a la competició entre clans. Fins a quin punt el joc suavitzava les tensions o les augmentava? Hi jugava tothom independentment de la

perifèria

Número 14, junio 2011

www.periferia.name

seva religió, o, posem pel cas, els primers catòlics van ser forçats a abandonar-lo? Apart de les partides entre clans, es podien organitzar equips d'altra mena, o la cosa era, en general, a títol personal? I, quan va ser prohibit, hi va haver resistències? També ens hauria interessat, i fins i tot emocionat, veure quin lligam hi havia entre l'abia i l'evu: què es deia de l'evu d'un jugador que guanyava molt? Sabem que l'autor en té alguna informació. Però, prudent, va optar per no fer-la servir donada la dificultat de contrastar-la.

Al cap i a la fi, quan un llibre ens genera tantes preguntes és perquè és un bon llibre. I aquest no és bo, és magnífic. Precisament perquè té tanta informació, tant detallada i tant ben organitzada, ens estimula a saber-ne més. I a més, ho diu el mateix subtítol, el llibre no s'ocupa d'aquesta part més etnohistòrica del tema, sinó que pretén, sobretot, analitzar les formes de les peces i les paraules que es feien servir en jugar-hi. I l'anàlisi és simplement brillant.

Sigui com sigui, després de mig segle interessat per la cultura evuzok, amb aquesta obra Lluís Mallart tanca el cercle: si durant anys s'ha dedicat a investigar l'evu, aquell do o força sense forma, sense *dos ni ventre*, que caracteritza el pensament evuzok, ara ens parla d'allò que té "esquena i ventre" (cara o creu), d'allò que té forma i que es regeix per l'atzar. Dues aparents oposicions que s'uneixen. No podia ser d'altra manera per a un seguidor de l'estructuralisme com Mallart.

Cal, a més a més, remarcar un altre fet important. Sovint, quan ens trobem un llibre a les mans, pensem només en l'autor i la feinada que ha fet per escriure'l (que en aquest cas ha estat immensa). Però no ens hem d'oblidar de l'editor. Aquest llibre està molt ben editat, amb moltes imatges en negre i en color, amb un paper de qualitat. I, sens dubte, aquestes imatges ens ajuden, i molt, a comprendre tota la informació que ens va regalant en Mallart.

Per acabar, simplement direm que qui, un cop amarat d'antropologia, història, botànica, etnomusicologia i etimologia s'anima a jugar, al final del llibre trobarà les explicacions de com fer-ho i les 24 combinatòries possibles per si hi ha algun dubte a l'hora de decidir el guanyador. Però, no ens enganyem, l'autèntic guanyador és el lector: aquest és un llibre que ens enriqueix a tots els amants de l'Àfrica i de

perifèria

Número 14, junio 2011

www.periferia.name

l'Antropologia. Gràcies especialment al Lluís, i també a l'Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural, per fer-ho possible. I, sobretot, sobretot, gràcies als evuzok i companyia, per inventar un joc com l'abia. Amb ell, encara que ara ja no s'hi jugui, la humanitat esdevé més rica i l'atzar més comprensible.

Bibliografia

Mallart, Lluís, "Jugant amb l'infinit". *Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia*, 8-9, 1995-1996: 9-43.

Mallart, Lluís, "Las divisas del juego de abia o una forma de literatura audiovisual", a Aixelà, Yolanda, Lluís Mallart i Josep Martí (eds.): *Introducción a los estudios africanos*, Ceiba, 2009: 257-271.